

УДК 378. 018 (477)

Н.П. ВОЛКОВА,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної педагогіки Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ПОТРЕБИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ В ОВОЛОДІННІ ПРОФЕСІЙНОЮ КОМУНІКАЦІЄЮ

У статті розкрито сутність понять «мотив», «комунікативна потреба»; виокремлено умови забезпечення сформованості високого рівня пізнавальної потреби студентів в оволодінні професійною комунікацією.

Ключові слова: мотив, комунікативна потреба, професійна комунікація, соціальний педагог.

Постановка проблеми. В умовах переходу до ринкових відносин, динамічності соціальних процесів, спрямованих на гуманізацію сучасного суспільства, реформування соціальних сфер життєдіяльності суспільства, відбувається становлення самобутності української вищої школи, спрямованої на інтеграцію освіти в міжнародний освітній і науковий простір, модернізацію в контексті європейських вимог та Болонського процесу, постійний розвиток теорії та практики з удосконалення фахової підготовки конкурентоспроможних фахівців, забезпечення у педагогічний спосіб їхньої готовності до професійного самовиявлення у швидкоплинному та динамічному житті, в умовах швидкозмінних вимог світового ринку праці. Причому робиться акцент на професіоналізмі, відповідальності за результати професійної діяльності та свідомому ставленні до майбутньої професійної діяльності, формуванні в них потреби у постійному оновленні своїх знань, самовдосконаленні, що можливе лише за умови високої внутрішньої навчально-пізнавальної мотивації. Такі вимоги висувають і до соціальних педагогів, провідна мета діяльності яких – створення умов для успішної соціалізації, саморозвитку особистості; підтримка, посилення надії, стимулювання людини до самовдосконалення, відродження впевненості в собі, неприйняття позиції пасивності при зіткненні з труднощами планування власного життя, розширення меж свободи і прагнення посісти гідне місце в суспільстві.

Аналіз досліджень і публікацій. При дослідженні проблем мотивації значна увага приділялась вивченню природи мотиву (В. Асеев, Л. Божович, Г. Щукіна, С. Москвичов та ін.), ієрархізації та підпорядкування мотивів (О. Леонтьєв та ін.), структурних характеристик мотиваційної сфери особистості (Л. Божович, Л. Ітельсон), закономірностей формування мотиваційної сфери особистості (Є. Ільїн, С. Рубінштейн, Д. Леонтьєв та ін.). Дослідники акцентували увагу на опосередкованості мотивації (Х. Хекхаузен, П. Якобсон), ситуативному розвитку мотивації (В. Вілюнас), детермінації вибору фіксованою установкою (Д. Узнадзе), ролі пізнавальних та емоційних компонентів у мотиваційних процесах (В. Ковальов, В. Вербицький та ін.), мотивації навчальної діяльності (М. Алексеева, Т. Габай, В. Мільман, В. Моргун, О. Алексюк).

Щодо підготовки майбутніх соціальних педагогів, то на сьогодні можна виділити значну кількість досліджень: формування професійних якостей соціального педагога (А. Капська, Л. Коваль, Л. Міщик, С. Харченко); аналіз історичних передумов становлення професійної

підготовки соціальних педагогів в Україні (І. Мигович); вивчення особливостей соціально-виховної діяльності педагога у професійно-технічних навчальних закладах (Н. Ничкало) та ін. На жаль, проблема комунікативної підготовки майбутніх соціальних педагогів, зокрема формування в них мотивації до оволодіння комунікативною майстерністю, потребує подальшого вивчення.

Метою цієї статті є розкриття шляхів задоволення комунікативно-пізнавальної потреби майбутніх учителів у процесі підготовки до професійно-педагогічної комунікації.

Згідно з метою було поставлено **завдання**: розкрити сутність понять «мотив», «мотивація»; обґрунтувати сутність феномену «комунікативна потреба»; розкрити шляхи задоволення комунікативно-пізнавальної потреби студентів.

Виклад основного матеріалу. Підготовку майбутніх соціальних педагогів професійної комунікації розглядаємо як невід'ємну складову їх професійної освіти, що ґрунтується на глибоких знаннях фахових, психолого-педагогічних дисциплін та представлена системою знань, особистісно зорієнтованими технологіями навчання, технологіями моделювання й управління процесом комунікації. Переконані, що ефективність зазначеної підготовки обумовлена рівнем сформованості в студентів мотивації до оволодіння професійною комунікацією, зокрема навчальною мотивацією.

Загальновідомо, що механізмом, який забезпечує реалізацію потреби особистості, є мотивація діяльності. Мотиви («мотор діяльності») як суб'єктивна емоційна зацікавленість людини виконують специфічну для особистості спонукальну функцію.

І. Джидар'ян схильний вважати мотивацію «складним механізмом співвідношення особистісних зовнішніх і внутрішніх факторів поведінки, що визначають виникнення, напрям, а також способи здійснення конкретних форм діяльності» [1, с. 168].

Генетичною основою мотивів діяльності є різні потреби людини – первинні (природні) і вторинні (матеріальні та духовні). Внаслідок усвідомлення і переживання цих потреб (відображаються у формі почуттів, думок, понять, ідей, уявлень, переконань, ідеалів, інтересів та ін.) у людини виникає певне спонукання до дії, завдяки якому потреби задовольняються. Потреба, усвідомлена людиною, може сама виступати спонуканням до дії як мотив. У такому значенні мотивами як усвідомленими чи малоусвідомленими спонуканнями до дії можуть бути будь-які внутрішні умови, що збуджують активність людини, спрямовують її поведінку. Мотиви свідчать про те, заради чого людина виконує певні дії, поводить у той чи інший спосіб. Вони розкривають життєву значущість для особистості її власної діяльності. Завдання викладача – розвивати позитивну мотивацію студентів, їх прагнення до знань, удосконалення комунікативної діяльності, формування комунікативних навичок і вмій.

Діяльність студентів визначається наявністю різних мотивів: *зовнішнього схвалення* («комунікативні знання потрібні, щоб мене вважали освіченою людиною і поважали»), *вимушеності* («вивчаю тому, що передбачено вимогами», «необхідно скласти залік»); *професійної спрямованості* («це необхідно для професійного становлення соціального педагога»), *процесуальними* («подобається встановлювати контакти з людьми, апробувати на практиці різноманітні технології комунікації»); *саморозвитку, перевірки своїх здібностей і можливостей* («хочу оволодіти комунікативними знаннями, сформувані комунікативні вміння, щоб бути впевненим під час різноманітних професійних комунікацій»). Домінуючі мотиви можуть варіюватися на різних етапах навчання через об'єктивні причини. Переконані, що успішність навчання визначає не сам факт наявності тих чи інших мотивів, а їх особистісний сенс для студента, самостійність виникнення й виявлення, рівень усвідомлення, стійкості. Викладач має аналізувати особливості мотивації кожного студента, стимулювати позитивні мотиви навчальної діяльності, розглядаючи їх як динамічне явище.

Формування позитивних мотивів, зміцнення інтересу до проблем комунікації можливе завдяки зовнішнім стимулам, що пов'язані із змістом освіти, технологіями інтерактивного навчання, у процесі яких студент стає активним учасником різноманітних професійно спрямованих комунікативних ситуацій, відпрацьовує різні варіанти комунікативної поведінки, здобуває комунікативний досвід; урахуванню потреб студента у майбутній професійній комунікативній діяльності.

Упевнені, що позитивно впливають на мотивацію студентів: організація суб'єкт-суб'єктного спілкування з однокласниками, викладачами, вчителями, учнями; створення

сприятливого соціально-психологічного клімату навчання; спрямованість навчальної діяльності на розвиток практичних комунікативних навичок і вмінь (а не лише на оволодіння теоретичними знаннями); усвідомлення необхідності підвищення компетентності у здійсненні професійної комунікації для майбутньої професійної діяльності.

У процесі комунікативної підготовки майбутніх соціальних педагогів доцільно говорити про потреби особистості у спілкуванні в контексті мотивації до певної діяльності, зокрема комунікативної.

Так, В. Куніцина, Н. Казаринова, В. Погольша визначають потребу у спілкуванні як суто людську потребу, в основі якої – прагнення людини до єдності та співробітництва. Мотивацію до спілкування трактують як спонуку до спілкування певним мотивом, процес вибору засад для певної спрямованості дій [5, с. 29–31]. Згідно з Ю. Чуфаровським, мотив спілкування – бажання спілкуватися з певною, проте не завжди усвідомленою метою. Автор наголошує, що соціально значущі мотиви спілкування як відображення рівня вихованості та соціальної активності особистості демонструють, які в людини переконавання, ідеали, превалюючі потреби, інтереси, звички, риси характеру тощо [8, с. 40–50].

Прихильником іншого підходу є Ю. Пасов [7], який уводить поняття «комунікативна мотивація», фундаментальною основою якої, з одного боку, є потреба людини як соціальної істоти у спілкуванні взагалі (товариськість чи нетовариськість) і, з іншого боку, більш специфічна «ситуативна» потреба взяти участь у конкретній комунікації, яка не лише розвиває потребу в спілкуванні у відповідних ситуаціях, але є основою для створення постійної мотиваційної потреби в особистісному зростанні у процесі комунікації взагалі. М. Лисіна визначає потребу у спілкуванні як прагнення людини до пізнання й оцінки інших, а через це – до самопізнання і самооцінки. Науковець трактує мотив спілкування як об'єкт спілкування, тобто мотивом виступає інша людина (суб'єкт спілкування). Мотиви втілюються або «опредмечуються» у тих якостях людини, заради пізнання і оцінки яких вона вступає у взаємодію з оточуючими [6, с. 12–14].

На противагу цьому підходу Є. Ільїн [2, с. 209] трактує потребу у спілкуванні як здобуте в онтогенезі знання про способи і засоби задоволення різних потреб завдяки комунікації з іншими людьми. Щодо мотиву спілкування, то він може будуватись на різних засадах (потребах і цілях). Отже, задоволення потреби у спілкуванні або сам процес спілкування часто виступає умовою реалізації інших мотиваційних потреб.

Комунікативну потребу розглядаємо як самостійну потребу у встановленні комунікативних зв'язків з іншими людьми, яка є основою для створення постійної мотиваційної потреби в самопізнанні, особистісному зростанні у процесі професійної комунікації взагалі.

Дотримуємося поглядів Г. Хекхаузена про те, що якщо «мета тематично однорідна з дією, так що остання здійснюється заради свого власного змісту», то ця дія вважається внутрішньо вмотивованою [9]. Тобто *внутрішній мотив діяльності* (зокрема і процесу комунікації) входить у саму її структуру та регулює її. Саме внутрішня потреба (основа – внутрішнє «Я» [3]) і мотивує комунікативну діяльність студентів у педагогічному процесі. Одночасно ця діяльність може спонукатися й іншими мотивами – престижності, обов'язку чи необхідності (зовнішня мотивація). Варто враховувати, що превалювання зовнішньої мотивації знижує силу внутрішньої [4, с. 238], яка є істинно значущою для здійснення повноцінної комунікації.

Уважаємо, що механізмом, який забезпечує реалізацію комунікативної потреби особистості майбутнього соціального педагога, є його мотиваційне переключення («психологічний механізм формування мотивації (інтересу) до об'єкта або діяльності шляхом перенесення енергії, позитивної мотивації з чогось важливого і привабливого на об'єкт чи діяльність, до якого (якої) ми прагнемо сформулювати інтерес (мотивацію)»). У контексті дослідження механізм дії мотиваційного переключення можна подати так: якщо належним чином організований процес підготовки майбутніх соціальних педагогів до здійснення професійної комунікації буде викликати у студентів позитивні емоції, то це дасть змогу перенести наявну позитивну енергію на майбутню професійно спрямовану комунікацію.

Говорячи про мотивацію у процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів, слід наголосити на твердженні Ю. Пасова про роль «*особистісної індивідуалізації як засобу мотивації*» [7, с. 57]. Увесь матеріал має «виходити з бажання студента, з усвідомленості потреби того, що він засвоює, а не з примусу чи обов'язку» [7, с. 59]. Для підтримки достатнього рів-

ня особистісної індивідуалізації перед викладачем постає завдання задовольнити *пізнавальну потребу* студентів в оволодінні професійною комунікацією, що стає можливим завдяки правильному вибору тематики і змісту інформації, правильній постановці проблем, які є особистісно й професійно значущими, емоційно насиченими й цікавими для студентів; плюралізму думок, утвердженню комунікативних позицій на основі глибокого аналізу власних емоційних переживань, комунікативного досвіду; включенню студентів в аналіз перешкод, бар'єрів комунікації, наданню їм можливості виявляти й обирати сенси власних комунікативних дій; стимулюванню усталеного інтересу студентів через відчуття задоволення від правильного розуміння, інтерпретації чи використання технологій комунікації; створенню ситуації партнерства як навчального співробітництва; постійному заохоченню успіхів студентів; урахуванню особистісних особливостей студентів, поважному ставленню до інтерпретації їхніх потреб; створенню умов для самопізнання, самореалізації та самовдосконалення особистості, підтримки унікального розвитку студентів через надання максимальної свободи вибору; забезпеченню можливості для експериментування із способами, прийомами, технологіями комунікації.

Для забезпечення високого рівня мотивації навчання врахували складність і тривалість цього процесу, тому зосередили увагу на розробці системи цілеспрямованих, чітко визначених дидактичних заходів, спрямованих на свідомість, почуття, поведінку студентів, що забезпечує приведення у дію позитивної чуттєво-вольової, емоційної сфери, ціннісної орієнтації особи, розвитку її інтересу до проблем комунікації як феномену, що має не тільки важливе професійне значення, але й містить у собі особистісний сенс. Саме усвідомлення особистісного значення реальних переваг від оволодіння відповідним рівнем компетентності у здійсненні професійної комунікації є провідним стимулом активної діяльності студентів.

Виокремлено умови забезпечення високого рівня пізнавальної потреби студентів в оволодінні професійною комунікацією:

- збагачення змісту особистісно-орієнтованим, ціннісно й емоційно насиченим матеріалом;

- усвідомлення студентами ролі здобутих знань, норм та цінностей майбутньої професійної діяльності, життєдіяльності в інформаційному соціумі;

- організація комунікативно-спрямованого навчання через творчий діалог, багатопозиційний полілог викладача і студентів, що можливе за умови максимального врахування особистісних особливостей студентів; переведення їх з позиції підлеглих на позицію співробітництва; налагодження S-S стосунків між учасниками педагогічної взаємодії;

- реалізація механізму взаємообміну між викладачами й студентами педагогічно-рольовими функціями, який сприяє «введенню» у поле самосвідомості студента професійно-рольових установок «Я – майбутній соціальний педагог», «Я – соціальний педагог-практикант», «Я – хороший – майбутній соціальний педагог» тощо;

- залучення студентів як суб'єктів, рівноправних учасників до різноманітної комунікативної й рефлексивної діяльності;

- збудження позитивних емоцій, що ґрунтується на гуманних стосунках викладача й студентів, попередженні негативних конфліктів, непорозумінь шляхом урахування індивідуальних особливостей, уникнення проблемних ситуацій, створення ситуацій досягнення новизни, емоційно забарвленого подання матеріалу;

- орієнтація навчального процесу на індивідуально-особистісну позицію студента як носія загальнолюдських цінностей, з яким в умовах співпраці можна досягти досконалого рівня розвитку комунікативних умінь;

- стимулювання інтелектуальних почуттів, прагнення до активної комунікативної діяльності, саморозвитку й самовдосконалення;

- виховання відповідального ставлення до навчання;

- забезпечення різноманітних потреб студентів шляхом включення в навчальний процес індивідуально диференційованих завдань, які дозволяють кожній групі студентів (діади, тріади, динамічні мікрогрупи залежно від рівня підготовки до професійної комунікації) опанувати навички й уміння, передбачені програмою, у власному варіанті, темпі залежно від індивідуально-психологічних особливостей і відповідно до умов навчання, видів комунікативної діяльності, характеру навчального матеріалу; створити умови продуктивної спільної комунікативної діяльності студентів у різноманітних навчальних комунікаціях);

– створення діалогічного дидактичного простору, де реально виявляються принципи демократизації, гуманізації, взаємодовіри та взаємодопомоги; стимулюється творча ініціатива всіх учасників навчального процесу в усіх видах навчальної, комунікативної діяльності, прагнення до самореалізації у різноманітних комунікаціях;

– добровільність, відсутність тиску, створення й підтримка сприятливого морально-психологічного клімату, специфічної атмосфери у процесі застосування різноманітних форм і технологій навчання, вільний вибір студентами рівня пропонованих завдань для самостійної роботи;

– урахування комунікативних особливостей студентської групи, спрямованість навчання на групу як на суб'єкта комунікації;

– вільний вибір кількості діагностичних методик для самодіагностики;

– культ високого рівня компетентності у здійсненні професійної комунікації, що реалізується через щоденну демонстрацію його переваг.

Реалізація на практиці зазначених умов забезпечує зростання рівня пізнавальної потреби майбутніх соціальних педагогів до оволодіння професійною комунікацією.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, вважаємо, що реалізація у процесі підготовки майбутніх педагогів в оволодіння професійною комунікацією зазначених шляхів задоволення їх пізнавальної потреби та умов забезпечення високого рівня пізнавальної мотивації приводить до позитивних мотиваційних зрушень у студентів, надає їм можливість відчутти задоволення від усвідомлення власного зростання й розвитку, рівня підготовки до професійної комунікації. Зміна мотивів спричиняє запуск внутрішніх механізмів саморозвитку, самореалізації й самовдосконалення особистості у різновидах професійної комунікації, усвідомлення необхідності особистісної перебудови, що є важливим кроком в оптимізації підготовки до здійснення професійної комунікації.

Список використаної літератури

1. Джидарьян И.А. О месте потребностей, эмоций и чувств в мотивации личности / И.А. Джидарьян // Теоретические проблемы психологии личности. – М.: Наука, 1974. – С. 162–169.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы / Е.Н. Ильин. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
3. Квинн В.Н. Прикладная психология / В.Н. Квинн; пер. с англ. – 4-е междунар. изд. – СПб.: Питер, 2000. – 560 с.
4. Кидрон А.А. Коммуникативная способность и ее совершенствование: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / А.А. Кидрон. – Л., 1981. – 199 с.
5. Куницына В.Н. Межличностное общение: учебник для вузов / В.Н. Куницына, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
6. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения / М.И. Лисина. – М.: Педагогика, 1986. – 143 с.
7. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению / Е.И. Пассов. – М.: Рус. яз., 1989. – 276 с.
8. Чуфаровский Ю.В. Психология общения в становлении и формировании личности / Ю.В. Чуфаровский. – М.: МЗ-Пресс, [Издатель Воробьев А.В.], 2002. – 232 с.
9. Хекхаузен К. Мотивация и деятельность: в 2 т. / К. Хекхаузен. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 408 с.

В статье раскрыта сущность понятий «мотив», «коммуникативная потребность»; выделены условия, обеспечивающие сформированность высокого уровня познавательной потребности студентов в овладении профессиональной коммуникацией.

Ключевые слова: мотив, коммуникативная потребность, профессиональная коммуникация, социальный педагог.

The article defines the notions of «motive», «communicative need»; it stipulates the conditions for the high level of students' cognitive need development in the process of professional communication mastery.

Key words: motive, communicative need, professional communication, social pedagogue.

Надійшло до редакції 7.09.2011.